

4. Рубан Н.М. Розвиток земської медицини в Україні (1865–1914 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004.
5. Макіенко О.А. Розвиток земської статистики в Херсонській губернії: автореферат дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – 20 с.
6. Побірченко Н.С. Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог: Короткий життєпис. – К., 1998.
7. Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог // Тези доп. наук. конф. / Херсон. обл. упр. культури, ХІІІ, ХОУНБТ, Всеукр. тво „Прогресіта”. – Херсон, ХОУНБТ, 1993.
8. Памяти професора Александра Александровича Браунера (1857–1914): Сб. воспоминаний и науч. трудов, посвященных 140-летию со дня рождения А.А. Браунера. – О.: Музейный фонд им. А.А. Браунера. – 1997.
9. К вопросу о народных приметах Г.Я. Близнина // Метеорологический Вестник. – Август. – 1893.
10. Близнин Г.Я. Влажность почвы по наблюдениям Елисаветградской метеорологической станции с 1889 по 1893. Все числа по новому стилю. – Одесса: Общ. Печат. Дела, 1896.
11. Каминский А. Гавриил Яковлевич Близнин. Некролог // Метеорологический Бюллетень Николаевской Главной Физической Обсерватории. – 1901. – № 8.
12. Ревенок Н.Д. Скадовский Г.Л. и Ценковский Л.С. // Природа. – 1973. – № 2.
13. Пономарев В.П. Феликс Болеславович Яновчик (1868-1926). Страницы жизни и творчества. / Приднестровский гос. корпоратив. ун-т им. Т.Шевченко. – Тирасполь: РИО ПГКУ, 1994.

Г.О. Глазунов

МІНІСТЕРСЬКА ДОЛЯ ЯК МОМЕНТ ІСТИНИ

Квітневе число 1917 р. „Київської Земської Газети” статтею „Про землю” повідомляло своїх читачів, більшість котрих були селянами, дослівно: „Тимчасове Правительство заявило, що воно пильно думає над тим, якби задовольнити селян. Воно вибрало для цього гурток людей. Ці люди міркуватимуть, якби зробити так, щоб селянин мав собі землю, мав хліб і щоб він ні на чие добро не зазіхав...” [1]. Створена революційною весною того ж року Центральна Рада мала на самперед вирішити два питання: створити самостійну державу під назвою „Україна” й задовольнити селян землею. Причому історія залишила незавершеним з’ясування, котре з них було ключовим у добу революційних перетворень 1917–1920 рр. Автор статті ставить за мету розкрити діяльність Генерального секретарія земельних справ О. Зарудного у роки революції 1917–1920 рр. Об’єктом розвідки є події періоду Центральної Ради крізь призму життя Генерального секретаря земельних справ О. Зарудного; предметом – дії, факти періоду національно-визвольних змагань та їх вплив на долі поодиноких людей та держави в цілому.

Незважаючи на те, що у тексті 1-го Універсалу УЦР наголошувалося про найважливіші питання аграрної реформи щодо права власності на землю, яке скасовувалося, а земля мала переходити до селян без викупу, в урядових колах відбувалися заходи, котрі фактично мали протилежне значення. Не було таємницею, що землевласники відстоювали власні права на землю. Вони тиснули на Генеральний секретаріат, а, використовуючи політиків, їй загалом

на УЦР. Уряд у свою чергу – на Генеральний секретаріат по земельних справах, якому було доручено негайно виробити земельний закон. На окремій урядовій нараді за участю керівників банків і власників цукrozаводів було вирішено створити спільну комісію для пошуку засобів найменш болючого розв’язання земельного питання. У незабаром опублікованому роз’ясненні Генерального секретаріату положення Універсалу щодо власності на землю виглядали значно поміркованими. Проте й воно не здобуло підтримки в тогочасних російських та польських буржуазних партій [2, 27]. У зв’язку із цим після оголошення 3-го Універсалу створилася урядова криза. Про відставку оголосили ряд секретарів. Передусім занепокоїлися нелогічністю уряду щодо приватної власності на землю генеральний секретар земельних справ та його заступник М. Савченко-Більський і К. Мацієвич. На засіданні уряду 8 листопада розглядалося питання про відставку першого, але її не було прийнято [3, 34-38].

Сесія УЦР 17 грудня 1917 р. розглянула подану фракцією УПСР постанову про прийняття проекту земельного закону. Запропонована есерами формула виглядала наступним чином: „Заслухавши земельний законопроект, Центральна рада постановила: 1) законопроекту цього не приймати, а виділити з його складу комісію пропорційно кількості членів фракції і цій комісії доручити вироблення нового законопроекту, прийнявши за головну зasadу цього законопроекту повне скасування власності на землю та соціалізацію її, згідно з постановами сьомої сесії Центральної ради; 2) новий законопроект повинно бути подано на затвердження Малої ради в одному з найближчих її засідань; 3) обрана комісія не повинна роз’їжджатися, доки не буде затверджено виробленого нею законопроекту”. Внаслідок голосування за підтримку формули есерів подано было 131 голос, проти – 10, утрималося – 13. У формулі соціал-демократів, котра набрала трохи менше голосів, йшлося також про переробку закону, але його затвердження відводилося Українським Установчим зборам, яке намічалося провести 9 січня наступного року. На засіданні Генерального секретаріату 20 грудня 1917 р. Б. Мартос заявив, що після ухваленої дискусійної резолюції УЦР „по земельному законопроекту” він, як фактичний керівник секретаріату земельних справ, „не може” брати на себе ніякої відповідальності за політику даного Секретарства й попросив прийняти його відставку. Член Малої ради І. Стешенко запропонував Б. Мартосу залишитися на посаді, поки фракція УПСР відшукав іому заміну. Підтримав заступника голови Секретаріату й М. Шаповал, заявивши, що він дійсно навряд чи зможе при такому становищі далі керувати політикою земельного Секретарства. Уряд прийняв відставку Б. Мартоса з посади заступника генерального секретаря землеробства та доручив „тимчасово” виконувати обов’язки керівника останнього генеральному секретареві продовольчих справ М. Ковалевському” [3, 52].

Зважаючи на винятковість становища, УПСР терміново відрядила українського есера Б.-О. Зарудного на посаду генерального секретаря земельних справ. Оскільки про героя даної публікації зазначається вперше, спробуємо почати нарис із його деяких біографічних даних. Богдан – Олександр Сергійович Зарудний народився 16 квітня 1890 р. в

Омську Акмолинської губернії, де його батько проживав з часів колишнього заслання. В 1893–1896 рр. родина мешкала у Нижньому Новгороді, потім переїхала до Криму. Він навчався в училищі правознавства і 1907 р. виключений із закладу за підозрою у належності до політичних дій. Реальнє училище Б.-О. Зарудний закінчив в Ізюмі на Слобожанщині. До Петроградського університету він вступив 1909 р., там заснував гурток по вивченю кооперації, готовував фахові публікації. Наступного року його виключили за політичну діяльність. Як учасник безпорядків висланий до Архангельської губернії.

З 1913 р. Б.-О. Зарудний проживав у Харкові, брав активну участь у діяльності Української громади міста, був одним з організаторів місцевої організації партії соціалітів-революціонерів. Він прилучився до діяльності Юнацької спілки – безпартійної молодіжної організації підросійської України, створеній у Харкові на з'їзді студентської громади 1915 р. Того ж року був заарештований за приналежність до місцевої організації партії соціалітів-революціонерів, у грудні засуджений на 1,5 року перебування у в'язниці. Після закінчення ув'язнення в липні 1916 р. він редактував журнал „Запросы жизни” у Воронежі.

Призваний на військову службу. Солдат Б.-О. Зарудний революційні події 1917 р. зустрів в Одесі. Там він був обраний делегатом місцевої ради солдатських депутатів, водночас – членом міського комітету УПСР та Комітету військової організації есерів. Навчаючись в Одеському військовому училищі, він став головою ради цього навчального закладу. Від місцевого гарнізону був надісланий делегатом на Всеросійський селянський з'їзд, що відбувся у Петрограді в травні 1917 р. Це зібрання обрало його членом Ради селянських депутатів. У липні, будучи юнкером, у складі ударної бригади відбув на фронт, але його повернули для завершення навчання. Невдовзі він був призначений прaporщиком стрілецького полку в Кургані Тобольської губернії. Там його обрали заступником голови військового відділення Курганської ради робітничих та селянських депутатів і секретарем місцевої Української вільної громади.

Шукання „вроди й чистоти в житті” було постійною рисою характеру Богдана – Олександра. Він записував у щоденник події свого непростого, часом проблематичного буття. Так, у середині листопада 1905 р. він навіть „стріляв у себе”, однак у цьому зв’язку „скінчилось його дитяче життя”. В щоденнику та його листах знаходимо „українську тугу”: „Великая хартия, обусловившая вольное соединение Украины с Московиею, была разодрана и попрана, свободный народ был повержен...”. Я, українець, почиваю себе в становищі „отщепенца”, циркуляр міністерства щодо людей, які говорили українською, прираховував їх до „илюстраторів”, циркуляр попечителя учебного округа перечив тим особам, в говорі яких „будет замечаться украинское влияние”, українські „Просвіти” закриті, вчитель української, який наважився дати дитині книжку на рідній мові, підпадав під виключення зі служби. Автор занотував: Господи, каким Христом велено так делать?.. Во имя какой гуманной, общечеловеческой идеи?.. Про згадані й інші особисті риси характеру, життєві перипетії та

політичний шлях Б.-О. Зарудного розповідає окремий збірник, виданий 1919 р. (після його смерті. – Г.Г.) [4].

Б.-О. Зарудний спілкувався з російськими й українськими виданнями стосовно тем, більшість яких торкалася проблем кооперації, що набуvalа розвитку. 1916 р. він представив особисте бачення зростаючої проблеми кооперативного руху у статті „Кооперація и социализм”. В оригіналі він писав, що „вопиющее экономическое и политическое неравенство, которым с внешней стороны характеризуется существующий строй, издавна привлекало к себе внимание вдумчивых наблюдателей общественной жизни...”. Частина спостерігачів з’ясовувала причини такої нерівності, інші – намагалися їх вилучити. Проте, на думку автора, ні перші, ні другі не досягли рішучого перевороту, поки „все искания справедливого устройства жизни” не сформувалася в систему, яка набула назви „наукного социализма”. Стаття доводила, що „кооперація есть определенный способ хозяйствования, способ, основанный на равноправии всех объединенных в хозяйственное целое и не преследующий наибольшей прибыли, но наибольшее благосостояние своих членов”. Так, стисло охарактеризувавши кооперацію, він робив акцент на моментах рівноправ’я, котрі відділяли її від капіталістичного підприємництва. Бажаний ідеал кооперації, на його думку, такий же, як за соціалізму: суспільно-організоване виробництво та розподіл продуктів, колективізм. Його теоретичні пошуки з часом зупинилися на кооперації споживчій. На розвитку останньої, вважав автор, засновані всі надії на мирне перевтілення капіталістичного господарювання тих, хто визнає за кооперацією можливість такої передбудови.

За думкою Б.-О. Зарудного, все те, що „теперь именуется тяжелой индустрией обобществлению кооперативным путем не поддается”. Проте у загальній економіці держави ця промисловість мала напрям до сталого збільшення. Таким чином, кооперація до кінцевого ідеалу сама себе не приведе, вважав він. Тому для передачі в руки народу всіх інших галузей господарства, котрі поки що знаходилися у руках держави та інших „публично-правових союзов”, потрібен був політичний акт, створення якого виходило за рамки кооперативно-господарчої діяльності. Оскільки така активність підпорядковувалася інтересам трудящих, то вона „отливалась в организованные формы политической классовой борьбы”. Одна кооперація, вважав Б.-О. Зарудний, не мала достатніх сил, щоб досягти цілей, котрі „преследовал социализм”. Проте утилізація кооперативного знаряддя у класовій боротьбі представляла „интерес для рабочего класса”. За його твердженням, кооперативна робота мала певний зміст і значення для пролетаріату й трудового селянства, хоча російські соціалістичні партії до останнього часу не набули одностайності щодо оцінки сутності кооперації. Колись ним займалося „народничество”. Автор наполягав, що „кооперація являється одной из школ трудовой самодеятельности и что поэтому она в равной степени с професиональным движением и политической борьбой должна привлекать внимание рабочего класса”. На завершення він висунув два „незыблемо,, усталених положення: „1) кооперація

– не социализм; 2/ кооперативная работа должна освещаться светочем социализма” [5].

Певний історичний і науковий інтерес має ще одна публікація майбутнього міністра землеробства, котра також торкалася кооперативного руху, як одного з напрямів аграрного сектору. Йдеться про квітневу 1917 р. публікацію, котру автор назвав „Революція і кооперація”. Перед російською демократією, вважав Зарудний, постало величезне питання, вирішення якого можливо за умови їх „організованності и единства дійствий”. Процес організованої демократії, за ним, відбувався повсюди. Однак одного впливового голосу не чулося. Мова йшла про селянство. Воно, без сумніву, мало притягувати особливу увагу, хоча слабка організація його „сознательних елементів” загрожувала справі свободи взагалі. Правда, за останній час селянство отримало чимало знань стосовно соціальних та політичних реформ. Проте не завжди його вдалі виступи з аграрних питань викликали певне „беспокойство”. З його погляду, кооперативи мали бути „очагом” єдиної організації народної самодіяльності, достатньо міцної, щоб об’єднувати значну частину селянства з врахуванням його різнообічних економічних інтересів. Тому він вважав, що „кооперативное сознание отныне должно переродиться в революционное и кооперативная работа культурно-пропагандистская и частью организационная – в работу революционную”. Завдання кожного кооператора – „закончить логическое разумное развитие своих идей и признать очевидную истину”: прийняти соціалістичне вчення, вкласти його в кооперативну за формою революційно-соціалістичну справу. Село темне, „нуждается в свете” працівників постійних, а не тільки приїжджих. Саме цю наскрізну роботу повинні взяти на себе кооперативні працівники. Соціалізація землі, що мала „значительные шансы”, ставила завдання широкого розвитку кооперації, причому „колективна обробка землі” мала, на думку Б.-О. Зарудного, зайняти головне місце. Згадана обставина мала бути належним чином оцінена кожним, „заинтересованным в прогрессе самого сельского хозяйства, уровня производительности сельского труда, уровня его культуры”. Проблематично було вести полеміку з автором, котрий стверджував, що, можливо, життя у недалекому майбутньому поставить перед супільством ще більш значущі соціальні завдання. Проте навички громадськості, які приносила кооперативна праця, пройняті соціалістичним ідеалом, мали виявити здібності „неизменными и может быть решающими” [6].

Б.-О. Зарудний належав до лівої течії Української партії соціалітів-революціонерів (УПСР). Партия надіслала його на державну роботу: 1917 р. він входив до складу Української Центральної Ради. 21 грудня 1917 р. він записав у своєму щоденнику: „я генеральний секретар земельних справ”. Наступного дня на засіданні Ради цього секретаріату Б.-О. Зарудний заявив, що як політичний працівник він мусить проводити у життя всі загальні принципи, що торкалися земельних питань взагалі. Для того щоб робота проводилася всіма відділами планомірно, він висловився за організацію „колегії” в секретарстві, обов’язком котрої мало бути як розгляд плану майбутньої діяльності установи, так і його

фактичне здійснення. Як таку адміністративну колегію урядовець запропонував нараду директорів відділів. Новому керівнику повідомили, що у генеральному секретарстві землеробства створено комітет співробітників, як організацію фахову. Було ухвалено, що колегія складатиметься із Генерального секретаря землеробства, його заступників та керівників самостійних підрозділів і збиратися „в кожну суботу” [7, 7]. 29 грудня уряд розглянув пропозицію Б.-О. Зарудного щодо призначення на посади його заступників А. Терниченко й В. Сьюмушкина та затвердив їх обох. На прохання М. Порша, котрий у той час займав посаду генерального секретаря військових справ і праці, в протокол внесли, що названі кандидатури були „запропоновані” ЦК УПСР [3, 76-78]. На засіданні уряду 2 січня 1918 р. Б.-О. Зарудний виклав проект постанови щодо заборони продажу сільськогосподарського майна. Уряд затвердив останню й надіслав її на остаточне вирішення до УЦР. На цьому ж засіданні керівник землеробства висунув проект обрахунку коштів на утримання українських губернських, повітових та волосних земельних комітетів. Уряд принципово погодився з документом. Проте урядовці побачили значну різницю в окладах членів деяких земельних комітетів. На цій підставі було доручено секретарству землеробства розглянути питання щодо встановлення „одноманітних” окладів, після чого внести проект на розгляд УЦР [3, 83-85].

За текстом IV Універсалу, датованого 11 січня 1918 р., УЦР надала діючому уряду нову назву: Рада народних міністрів (РНМ) [3, 102-104].

Втім, як показало докладне вивчення історичних подій, саме у ті бурхливі дні відбулися надзвичайні обставини, пов’язані із долею міністра землеробства Б.-О. Зарудного.

Декілька попередніх зауважень перед продовженням нарису. УПСР, як відомо, було створено на початку квітня 1917 р. Партия вдало розгорнула політичну діяльність, спираючись на наймасовішу на той час організацію селянства – Селянську спілку. Це давало можливість українським есерам брати активну участь в організації селянських зібрань різних рівнів, сприяло ухваленню ними резолюцій, у тому числі й про автономію України. В тому ж році відбулося три партійні з’їзди. За історичними спостереженнями сучасного історика О. Любовець, оскільки УПСР не мала значних теоретичних напрацювань, то есерівський плин знаходився у стадії їх пошуку, що призводило до появи структурних течій у середині партії [8].

УПСР завжди притримувалася авангардних позицій на фоні тогочасної української багатопартійності. На останньому, III з’їзді УПСР, що відбувся 21-24 листопада 1917 р., суперечки виникли з приводу дій партійної фракції щодо політики УЦР. Залишаючи остроронь інші, хоч і немаловажні питання, зауважимо, що більшість представників названого партфоруму висловила стурбованість нехтуваннями соціально-економічними проблемами, котрі загрожували національно-політичним здобуткам. За підтримкою більшості було прийнято резолюцію „Про сучасний момент”, яка представляла саме ці погляди так званих „лівих”. З’їзд визнав за необхідне, щоб фракція домагалася негайного вироблення і

проведення у життя соціально-економічних законопроектів, „насамперед” про скасування приватної власності на землю. Більш детальне ознайомлення з цим блоком соціально-економічних вимог показує, що він майже збігався із програмними положеннями більшовиків. Про полівіння УПСР свідчила й інша резолюція – „В справі найбільшої класової політики партії”. В ній мова йшла про необхідність створення Центральною Радою всеукраїнських об’єднуючих територіальних центрів – рад робітничих, селянських та військових депутатів, які б забезпечували центральному класовому органові „точний і безпосередній зв’язок” з організаціями революційної демократії на місцях [9]. Ця ухвала поклала початок політики, що отримала назву „дуалізм в питанні організації влади”. Певним свідоцтвом неминучості розколу в партії стали окремі списки так званих лівобережників до Всеросійських установчих зборів. То було явним порушенням партійних постанов, викликало занепокоєність керівництва УПСР. Партийна криза зростала: ліві були переконані, що Українську революцію неможливо оборонити тільки збройною силою, що, крім цього, необхідно ще й цілковито змінити політику уряду, проголосити саморозпуск місцевих органів влади та проголосити перевибори УЦР.

Пружиною слугували принципові моменти: ліві вважали, що напередодні більшовицького наступу така зміна владної політики могла б об’єднати українську демократію навколо Центральної Ради, сприяла б активному виступу на її боці тих військових частин, котрі проголосили нейтралітет у боротьбі з більшовиками, а представники так званого „правого крила” були категорично проти такої зміни політики й єдиним виходом вбачали збройну оборону національних здобутків революції, допускаючи водночас можливість іноземної допомоги [10]. Як зазначав голова нацуряду В. Винниченко, витала ідея перевороту українськими силами [11, 220]. Силу набирали військові.

Повернемось до долі міністра землеробства Б.-О. Зарудного. Йшла 9-та година вечора 16 січня 1918 р. Відбувалося напружене засідання парламентської фракції УПСР в будинку УЦР. За вікном чулися гарматні вибухи, почалося повстання. Фракція обговорювала питання створення нового уряду з кандидатурами, висунутими ЦК партії есерів, і його програми. Праве крило УПСР чинило противагу. Тимчасом один із тогочасних свідків спробував задати питанням, чи брало участь праве крило в арешті лівого? Він не приводив фактичних даних для такого твердження, проте „враження” ж у всіх склалося на його користь. Хоча й за часом це приречення ніяким чином не віправдалося.

До суті. Раптом з’явився нещодавно призначений комендантом міста Києва М. Ковенко з командою „вільних козаків”. Не пред’явивши ніяких повноважень, навіть одеру на арешт, не довівши до присутніх яких-небудь звинувачень, прямо у будинку Центральної Ради він заарештував групу українських есерів. Коменданта цікавили особи: В. Кедровський, М. Полоз, С. Бачинський, А. Приходько, Г. Ткаль, Г. Михайліченко, А. Полонський, П. Сівер-Одоєвський, О. Шумський, А. Овчаренко. Учасник тих зборів, харківський юрист М. Попов розумів елементарну беззаконність того, що відбувалося, тому був особливо збуджений. Розхвилювані були й інші присутні.

Б.-О. Зарудний, урвавши хвилину, коли гармідер трохи ущух, з палаючими очима, схвилювано вигукнув з кафедри: „Я, як міністр земельних справ від українських есерів, протестую проти подібних вчинків і не можу більше лишатися у складі уряду, складаю свої повноваження”. Та, звертаючись до М. Ковенка, вимовив: „Прошу заарештувати й мене. Я їхній однодумець”. „А, однодумець. Заарештуйте і його”, – розпорядився військовий комендант.

Фракційні збори розбурхалися. Підоспів Голова УЦР М. Грушевський. Він пробрався до столу та виголошував: „...я протестую, я протестую...”. Проте його не було чути. Комендант також не звергав на нього уваги. Він скомандував вартовому вільних козаків, щоб військові рушили із залу. Подорож групи заарештованих затрималася у вестибулі будинку УЦР, поки вони одягалися, перекликалися між собою, зверталися з протестами до коменданта. „Ви зрадники України, і вас мало розстріляти”, – зі лістю відповів М. Ковенко комусь із ув’язнених. Потім всі вони покинули приміщення українського парламенту. На порозі стояв член ЦК УПСР П. Плевако – заступник голови Українського комітету залізничників і промовляв, звертаючись до вільних козаків, що вони й надалі мусять таким же чином „правильно” нести службу ненці-Україні. Чи не була ця промова загальною характеристикою настроїв тогочасного „правого крила” українських есерів?

Б.-О. Зарудний добровільно пішов під арешт. Він спричиняв певне полегшення стану інших заарештованих своїм більш-менш витриманим настроєм. По дорозі до в’язниці – штабу вільних козаків – міністр говорив одному із своїх знайомих із царських часів: „От ми і знову вкупі під доброю охороною зброй, як і в старі часи...” Не зважаючи на добровільність арешту, Б.-О. Зарудний, як й інші, пам’ятали погрозу коменданта про „революційний трибунал”, суд, можливість розстрілу. Всі вони чекали смертної карі щохвилини. Міністр вносив настрій спокою своєю урівноваженістю, придержуючи розpac окремих невільників. З газет, котрі назавтра отримали ув’язнені, вони довдалися про протест УПСР щодо арешту лівих українських есерів „без формального звинувачення”. Партийна фракція подала інтерполацію. УЦР цей протест розглянула, хоча слідча комісія забажала імен не називати.

Бойові дії наблизялися до столиці. З 15 по 25 січня 1918 р. проходила дев’ята сесія УЦР. У ніч на 18 січня більшовицькі війська впритул наблизилися до будинку Педагогічного музею, в якому перебувала УЦР. М. Грушевський десь о третій годині дня почав засідання, урядовців прибуло небагато. Відкривши зібрання, головуючий порадив парламенту затвердити внесений напередодні проект Тимчасового земельного закону в цілому, без обговорення з тим, щоб потрібні дрібні поправки до нього потім зробила Мала рада. УЦР таким своєрідним чином прийняла тимчасовий закон про землю. Доповідач П. Христюк заявив, що він виступав „за докладчика”, навіть повідомив, що пояснювальна записка та інші матеріали залишилися „у заарештованих членів УЦР”. Центральна Рада майже одноголосно підтримала земельний закон, ніхто „проти” не виступив, від голосування утрималася тільки одна особа [3, 12].

Слід зауважити, що це був майже єдиний закон, котрий тривалий час підтримував владний авторитет Центральної Ради. Проте щодо обставин арешту й перебуванні в тюрмі міністра землеробства Б.-О. Зарудного та й інших членів парламенту промовчали...

Однадцять в'язнів четвертий день перебували у „похмурому льосі”, без води, чекаючи вирішення своєї долі. Вартові проводили в дворі розстріли „під знаком... антисемітизму”. Проте пильно стерегли „зрадників”. Полковник з охоронців, почувши, що серед арештантів перебував народний міністр земельних справ, звернувся до ув'язнених, розшукуючи цього міністра. Б.-О. Зарудний відгукнувся. Глузуючи, полковник спітав, „...а ви щось розумієте в земельних справах?” Міністр стримано обізвався: так, дещо розумію! „А землю ви бачили коли-небудь?” – знов спітав полковник з вільних козаків. То вже було занадто... Не тільки ув'язні, а навіть старший вартовий запротестували й попросили полковника залишити приміщення.

До в'язнів прибула парламентська комісія у складі представників з усіх фракцій УЦР для розслідування справи арешту. Вони цікавилися харчуванням, умовами перебування, визнавши приміщення непридатним для цього, проте зовсім не пояснила причини ув'язнення. Почалася розмова про розстріли і Б.-О. Зарудний наводив відповідні приклади. Присутній М. Ковенко розлютувався та пообіцяв після перевірки „показати, заарештованим „розстріли”. Після того як голова комісії осмикнув коменданта, Б.-О. Зарудний завершив перервану оповідь, висловивши своє обурення. Комісія сповістила, що тих, хто добровільно „прилучився до арештованих”, мають скоро звільнити. З трьох військових комендантов звільнив двох, у тому числі й Б.-О. Зарудного.

Наступного дня міністр залишив в'язницю. Все ж комендатура взяла з нього обіцянку мовчати про те, що він бачив у в'язниці та нікому й нічого не розповідати. Словом, урядовцю заборонили ділитися вістями, в тому числі й про розстріли.

Внаслідок наступу більшовицьких військ УЦР 26 січня 1918 р. тимчасово залишила столицю. Згадані арештовані, про яких йшла вище мова, покинули в'язницю. Політичні події йшли своєю історичною чергою. Під час подорожі національного уряду до Житомира загубилися всі документи щодо зазначеного арешту українських есерів...

Нам залишилося розповісти про найтрагічнішу обставину – яскраву ілюстрацію тих відразливих гримас, якими спотворене обличчя будь-якого революційного руху. У середині дня 27 січня 1918 р. на квартиру українського есера, члена УЦР, Всеукраїнської ради селянських депутатів та ЦК Селянської спілки І. Пугача постукали. Зайшла група з кількох осіб у військовій формі із задачею арештувати мешканців. В той час в квартирі перебував міністр землеробства Б.-О. Зарудний. Йому нікуди було податися. Він побоювався йти додому, після нещодавного арешту, але й не дуже довіряв Центральній Раді, через ніяковість котрої опинився у в'язні. З ними був член УЦР Л. Бочковський з Полтавщини.

Отже, названий арешт випродукував громаду українських лівих есерів, котрі стали символом боротьби революційних елементів партії „з

опортуністичною політикою” ЦК трьох перших періодів існування УПСР. Колеги партійців-есерів згадували, що Б.-О. Зарудний був членом ЦК УПСР третього скликання, але „рішучо та гостро” боровся проти дій керівного парторгану. Членом ЦК УПСР другого складу був І. Пугач, проте напрямок його головної діяльності „мало відповідав його поглядам”. Л. Бочковський був членом ЦК УПСР першого (установчого) скликання, до якого ставився „з найгострішою опозицією”. Так, звичайні члени партії воною обставин не тільки не відбивали в собі напрямків виразної партійної діяльності, а навпаки, „явилися її противниками”. Їх арешт навіть слабо мотивував брак „великого історичного досвіду в житті УПСР”, як згодом уточнювали їх колеги.

Незважаючи на це, група військових заарештувала згаданих осіб як членів УЦР. Через півтори-две години того ж дня цих людей не стало. Всі владні особи, в тому числі й з боку більшовиків, зграйно заявляли, що ніхто на давав наказу про розстріл. Іншими словами: „...самі солдати розстріляли” [4].

Замість висновків. 27-річний Б.-О. Зарудний перебував міністром землеробства місяць. За той час однозначно стверджувати про ефективність його керування міністерством непросто, але вже відчувалися його здібності та невикористані можливості. Водночас він потрапив у політичну драму, що закінчилася трагедією особисто для нього. Маємо також відрядити читача до матеріалів окремого дослідження [12]. В ньому є чимало підстав щодо втрачених надій для українського сільського господарства...

1. Про землю / Київська Земська Газета. - 1917. - № 12.
2. Уряди України у ХХ ст. Науково-документальне видання. - К., 2001. - С. 27 .
3. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2 т. - К., 1996. Т. 2.
4. Богдан-Олександр Зарудний. Ілюстрований збірник. - Х., 1919.
5. Кооперація и социализм / Запросы Жизни. - 1916. - № 9.
6. Революція и кооперація / Крестьянин и рабочий. - 1917. - № 12.
7. Центральний державний архів вищих органів України. - Ф. 1060. - Оп. 1. - Спр. 35.
8. Любовець О.М. Українські партії й політичні альтернативи 1917 - 1920 років: Монографія. - К., 2005.
9. Боротьба. - 1917. - 13 грудня.
10. Боротьба. - 1918. - 5 березня.
11. Винниченко В. Відродження нації. В 3 -х т. - К., - Віденсь, 1920. - Т. II.
12. Мельник Ю.Ф., Вергунов В.А., Глазунов Г.О. Сільське господарство України доби 1917 – 1920 рр.: міністри землеробства. - К., 2008.

I.M. Завадська, M.I. Палилюсько

ІНТЕГРАЦІЯ ІДЕЇ ГРОМАДСЬКОЇ АГРОНОМІЇ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ ст.

Багатий історичний досвід формування сільськогосподарської освіти в період з другої пол. XIX ст. та початку ХХ ст. сприяв розвитку та удосконаленню товарно-грошових відносин у сільській місцевості, приведенню у дію трудових